מנורת המאור — מידות הדיין

אלו הן המדות שנאמרו בדיין. כי אמלט עני משוע ויתום ולא עוזר לו, ברכת אובד עלי תבא ולב אלמנה ארנין, צדק לבשתי וילבישני כמעיל וצניף משפטי, עינים הייתי לעור ורגלים לפסח אני, ואשברה מתלעות עול ומשניו אשליך טרף. כי אמלט עני משוע, זה שאין עליו חוב, והן מבקשין לחייבו, וזה בא וממלטו. ויתום ואין עוזר לו, זה שיש לבעל דינו לשלם לו, והם מבקשים לפטור אותו, והוא בא ועוזרו. ויש אומרים כי אמלט עני משוע, זה המלוה מבקש ליטול ממנו רבית, שרוב שנוטלין ברבית עניים הם. ועני ואין עוזר לו, אלו הנחלות, שכל היורשים נקראו יתומים. ברכת אובד עלי תבא, אלו דיני נפשות. ולב אלמנה ארנין, אלו דיני ממונות. צדק לבשתי וילבשני, ומה ת"ל וילבשני, מכאן לדיין שצריך להיות תוכו כברו, ויהא לובש את הצדק, הצדק מבחוץ והוא מבפנים, ויהא הצדק לובשו, הצדק מבפנים והוא מבחוץ. כמעיל וצניף משפטי, מה ת"ל צניף. אלא מעיל ממלא קומתו של אדם מלמטן, צניף ממלא קומתו של אדם מלמעלן. עינים הייתי לעור, אלו דיני חבלות. ורגלים לפסח אני, אלו דיני אונסין.

ויש אומרים, מנין שטוענין ומלמדין למי שיודעין לו טענה והיא מסותרת מעיניו, ת"ל עינים הייתי לעור. מנין שאין טוענין למי שספק יש לו טענה ספק אין לו טענה, ת"ל עינים הייתי לעור, אין קורין עור אלא למי שהוא ראוי להיות פקח. [מנין] למי שהוא חבוש בבית האסורים, או שנתחרש, או שנשתטה, שב"ד מקניאין לאשתו, כשהן רואין דבר מכוער, ת"ל עינים הייתי לעור. מנין שמקבלין עדים שלא בפני בעלי דין כשהוא חולה, או אם העדים חולים, או מבקשים לילך למדינת הים, ת"ל ורגלים לפסח אני, אין קורין פסח אלא למי שהוא ראוי להיות לו רגל. מנין שמעמידין אפוטרופוס ליתומים, ת"ל אב אני לאביונים. ומנין שאין חותכין את הדין עד שחוקרין אותו יפה, ת"ל וריב לא ידעתי אחקרהו, וכן הוא אומר שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק, צדק את הדין ואח"כ חותכהו. א"ר חנינא כתוב אחד אומר (דברים א, טז) ושפטתם צדק וכתו' אחד אומ' (דברים יג, טו) ודרשת וחקרת ושאלת היטב. הא כיצד, אם ראית הדין מרומה חוקרהו, ואם ראית הדין יוצא לאמתו צדקהו. מנין לדין שעמד שאין חוזרין ומעיינין בו, כשאין שם חידוש ראייה, ת"ל וריב לא ידעתי ואחקרהו, פרט לזה שהוא יודע. מנין שקונסין קנסות, ת"ל ואשברה מתלעות עול. מנין שמוציאין רבית קצוצה, ת"ל ומשניו אשליך טרף. ומנין כשיצא אחד מן הדיינין, שלא יאמר, אני מזכה וחבירי מחייבין, ומה אעשה ורבו עלי, ת"ל לא תלך רכיל בעמך. ומנין שאם אתה יודע לחבירך עדות שאינך רשאי לשתוק עליו, ת"ל לא תעמוד על דם רעך. ומנין שלא יהא הדיין רך לזה וקשה לזה, ת"ל לא תעמוד על דם רעך.

וגרסי' בספרי מנין שממנין בית דין, ת"ל שופטים ושוטרים תתן לך. ר' יהודה אומר, מנין שממנין אחד על גבי כולן, ת"ל תתן לך. ומנין שממנין בית דין בכל עיר ועיר, ת"ל בכל שעריך. ומנין שממנין שופטים על כל שבט ושבט, ת"ל ושופטים לשבטיך. מנין שממנין שוטרים לכל שבט ושבט, ת"ל ושוטרים לשבטיך. מנין שממנים שוטרים לכל עיר ועיר, ת"ל שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך. רבן שמעון בן גמליאל אומר, ושפטו, מצוה על כל שבט ושבט להיות דן את שבטו, ושפטו את העם, על כרחן של בעלי דינין.

וגרסי' במ' שבועות בפרק שבועת הדיינין, מנין לתלמיד היושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחובה לעשיר שלא ישתוק, ת"ל מדבר שקר תרחק. מנין לתלמיד שרואה את רבו שטועה בדין שלא יאמר אמתין עד שיגמרנו ואחר כך אסתרנו ואבררנו, ת"ל מדבר שקר תרחק. ומנין שלא ישמע הדיין דבר בעל דין קודם שיבא בעל דינו, ת"ל מדבר שקר תרחק. ומנין כשישמע הדיין דברי בעלי דינין, והוא יודע להיכן הדין נוטה, שאינו רשאי לומר איני נזקק לכם, ת"ל לא תגורו מפני איש. מנין כשישמע הדיין דברי בעלי דינין, ויודע להיכן הדין נוטה, שאינו רשאי לבצוע ביניהם, ת"ל כי המשפט לאלהים הוא. ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר, המבצעו עליו הכתו' אומר ובוצע ברך נאץ ה'. אלא יקוב הדין את ההר. מה שכר הדיין הדן דין אמת לאמתו, דכתי' (איוב כט, יח) ואומר עם קני אגוע וכחול ארבה ימים. עם קני אגוע, שיהיו ימיהם כימי אבותם וימי בניהם כימיהם. וכן הוא אומר לא ייגעו לריק ולא ילדו וגו'. שרשי פתוח אלי מים וטל ילין בקצירי, שרשי פתוח אלי מים, אלו פירות הארץ, וטל ילין בקצירי, זה טל של תחיית המתים. כבודי חדש עמדי, זה זיו השכינה, שנא' כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד. וקשת בידי תחליף, זה שהצדיקים גוזרין והב"ה מקיים.

גדול הוא המשפט, שכל דיין שדן את ישראל והוציא את הדין לאמתו אפי' שעה אחת, מעלין עליו כאלו דן את ישראל כל ימי חייו, דכתי' בשמואל (שמואל א ז, טו) וישפוט את כל העם כל ימי חייו. והלא כל ימיו לא היו אלא חמשים ושתים שנה, צא מהם ארבעים שנה שהיה עלי קיים, נשתייר שנים עשר שנים. אלא ללמדך, שכל דיין המוציא את הדין לאמתו כאלו דן את ישראל כל ימי חייו. וכן הוא אומר ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אחרי הבצע ויקחו שוחד ויטו משפט. איפשר לומר כן, בניו של אותו הצדיק היו נוטלין שוחד, אלא מתוך שלא עשו מעשה אביהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו נטלו שוחד. ומה היה אביהם עושה, ותשובתו הרמתה כי שם ביתו ושם שפט את ישראל. א"ר יצחק, כל מקום שהיה הולך היה מוליך עמו כל דבר שהיה צריך לו, כדי שלא יטריח על ישראל, ואפי' מבאר הרבים לא היה שותה, אלא מה שהיה לוקח בדמים.

ר' סימאי אומר, המטה את המשפט נראה כאלו אוהב שלום ואין לך רחוק מן השלום כמותו, שנא' דרך שלום לא ידעו ואין משפט וגו'. ולא עוד אלא שהוא מפיל את שונאי ישראל, כדכתי' (ישעיהו נט, יד) והוסג אחור משפט וצדקה מרחוק תעמוד כי כשלה ברחוב אמת ונכוחה לא תוכל לבא. ומחלל שם שמים, דכתי' (ישעיהו נט, יד) כי כשלה ברחוב אמת, וכן הוא אומר וה' אלהים אמת. ומסלק את השכינה, שנא' ונכוחה לא תוכל לבא, ואין נכוחה אלא שכינה, שנא' שפכי כמים לבך נוכח פני ה'. ומטיל ערבוביא בין הבריות, דכתי' (ישעיהו נט, טו) ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל וירא ה' וירע בעיניו כי אין משפט. אבל העושה את הדין נראה כמטיל קנאה לפני הבריות ואינו אלא נותן שלום ביניהם, שנא' אלה הדברים אשר תעשו דברו איש את רעהו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. אין לי שלום אלא לנוטל ממון בדין, שהרי זכה, ומנין שאף המתחייב בדין, ונותן ממון, שהוא שלום, שנא' וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. אין לי אלא לבעלי דינין, לבית דין מנין, אף לכל ישראל, ת"ל ידין עמך בצדק ועניך במשפט, מה כתי' בתריה (תהלים עב, ג), ישאו הרים שלום לעם וגבעות בצדקה. אין לי אלא לבני אדם בלבד, מנין שהוא שלום אף לבהמות ולחיות ולכל בעלי חיים, ת"ל (ישעיהו יא, ד) ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע, והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו, וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער קטון נוהג בם, ופרה ודוב תרעינה וגו', ושעשע יונק וגו', לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי וגו', למה, כי מלאה הארץ דעה את ה'. מה היא הדעה הזאת, הוי אומר זה המשפט, שכן ירמיה ע"ה אומר לשלום בן יאשיהו, התמלוך כי אתה מתחרה בארז, אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אותי נאם ה'.

וכל דיין ומנהיג את ישראל, שנתנו עליו שררה מן השמים, צריך להיות דעתו נוחה עם ישראל, ויתנהג עמהם בענוה, ואל יתייהר עליהם, שכל המתייהר, אפילו תלמיד חכם הוא או נביא הוא, חכמתו ונבואתו מסתלקת ממנו. כדגרסי' בב"ר [מעשה] ברבי שהיה עובר על סימוניא. פי' שם מקום. יצאו אנשי סימוניא לקראתו. אמרו לו, תן לנו אדם אחד שיהא מקרא אותנו ומשנה אותנו ודן את דיננו. אמר להם, לוי בר סיסי. עשו לו בימה גדול והושיבו אותו למעלה ממנה. מיד נתעלמו דברי תורה מפיו. שאלו אותו שלש שאלות. גידמת במה היא חולצת, ולא השיבן. ריקקה היבמה דם מהו, ולא השיבן. הרי תרין. אמרי, דילמא לית להו בר אולפן אוריתא, בר הגדה הוא, נשאל ליה קרא. אמרו ליה, מהו הרשום בכתב אמת, אם אמת למה רשום, ואם רשום למה אמת. ולא השיבן. כיון שראה שצרתו צרה השכים והלך לו אצל רבי. אמר ליה, מה עבדין בך אנשי סימוניא. אמ' ליה, הזכרתני צרותי, שלש שאלות שאלוני ולא יכולתי להשיבן. אמ' ליה, ומה אינון. [אמר ליה], גידמת במה היא חולצת. אמ' לו, אפי' בשיניה ובגופה. יבמה שריקקה דם מהו. אמ' ליה, אם יש בו צחצוחית של רוק הרי הוא כשר, ואם לאו הרי הוא פסול. אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת, אם אמת למה רשום, ואם רשום למה אמת. אמ' ליה, רשום עד שלא נגזרה גזירה, משנגזרה גזירה אמת, חותמו של הב"ה אמת. אמ' לו, ולמה לא השבת להם. אמ' ליה, עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי למעלה ממנה, טפח רוחי עלי ונתעלמו דברי.

וכן מצינו בהלל הבבלי כשעלה מבבל לארץ ישראל ומנוהו נשיא עליהם, ומפני שנתייהר, נתעלמה ממנו הלכה. דתניא פעם אחת חל ארבעה עשר בניסן להיות בשבת, ונעלמה הלכה מבני בתירא, ולא היו יודעין אם פסח דוחה את השבת. אמרו, יש כאן אדם שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו, ששימש שני גדולי הדור, שמעיה ואבטליון, והוא יודע אם פסח דוחה את השבת ואם השבת דוחה את הפסח. שלחו וקראו לו. אמ' להם, וכי פסח אחד יש לנו שדוחה את השבת, והלא כמה פסחים יש לנו שדוחים את השבת. אמרו לו, מנין לך. אמ' להם, נאמר בפסח (במדבר ט, ב) במועדו ונאמר בתמיד (במדבר ט, ב) במועדו, מה מועדו האמור בתמיד דוחה את השבת, אף מועדו האמור בפסח דוחה את השבת. ועוד קל וחומר הוא. ומה תמיד שאין ענוש כרת דוחה את השבת, פסח הענוש כרת אינו דין שידחה את השבת. מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם. והיה יושב ודורש כל היום בהלכות הפסח. התחיל מקנטרן בדברים. אמ' להם, מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם, על שלא שמשתם שני גדולי הדור, שמעיה ואבטליון, והעצלות שהיתה בכם. נזדמן לו תלמיד אחד, ואמ' לו, ר' שכח ולא הביא סכין מערב שבת, מהו. אמ' לו, הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הנח להם לישראל, אע"פ שאינם נביאים הם בני נביאים. מי גרם לו שתתעלם הלכה ממנו, על ידי שנתייהר. מכאן אמרו חז"ל כל המתייהר, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, מנין, מהלל הבבלי, ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, מנין, מדבורה, שכן מצינו בדבורה שכתוב בה (שופטים ד, ד) ודבורה אשה נביאה וגו', וכיון שזחה דעתה ואמרה חדלו פרזון בישראל חדלו עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל, מיד נסתלקה נבואתה ממנה, שנא' עורי עורי דבורה עורי עורי דברי שיר, מה לך, נפסקה נבואתיך, והיא שותקת.

לעולם יראה הדיין את עצמו כאלו חרב מונחת לו בין יריכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו. שכן כתיב בשלמה (שיר השירים ג, ז), הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל, כולם אחוזי חרב מלומדי מלחמה איש חרבו על ירכו מפחד בליות, מפחדה של גיהנם, שהיא דומה ללילה. וכשממנין דיינין, אין ממנין אלא בעלי תורה ויראי חטא, שכל זמן שהדיינין והפרנס והשופט הן יראי שמים, והיה הב"ה עמם, וישכילו בכל דרכן ויצליחו בכל מעשיהן. מה כתיב ביהושע (יהושע א, ה), כאשר הייתי עם משה אהיה עמך, וכתיב (יהושע ו, כז) ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ, ובשופטים כתיב (שופטים ב, יח) וכי הקים [ה' להם] שופטים והיה ה' עם השופט וגו', ובשמואל כתי' (שמואל א ג, יט) וה' היה עמו ולא הפיל מכל דבריו ארצה. וכן בכל דור ודור.

וגרסינן במדרש השכם חייבין ישראל למנות דיינים שיהיה בהם יראת שמים, כדי שלא יהיה בהם משוא פנים ולא מקח שוחד. שכששופטי ישראל ומנהיגיו וגדולי הדור הולכים בישרות ובתמימות ומתרחקים מן הכיעור ומן הדומה לו ומן החטא, כך הויין נמי כל ישראל, שהגוף הולך אחר הראש. וכן מצינו במלכי ישראל, כשהיה המלך ירא חטא, היו כל ישראל מדקדקין על נפשותם, והיו בהשקט ובבטחה, והיו מתגברין על שונאיהם, וכשהמלך היה פושע, היו כל ישראל בפורענות.

וגרסי' במדרש אם ראית דור שצרות רבות באות עליו, ומתפללין ואינן [נענין, דע שמנהיגי הדור רשעים הם, ואינן] נוהגים כשורה.

וגרסינן במדרש יהי אור ר' יוסי פתח, כה אמר ה' קול ברמה נשמע [נהי] בכי תמרורים וגו'. בלילה שחרב בית המקדש, והלכו ישראל בגלות לפני אויביהם, והיו טעונין משואי על כתפיהם, וידיהם כפותין לאחוריהם, כדא' בחורים טחון נשאו, וכתי' (איכה ה, ה) על צוארנו נרדפנו, ושכינה גולה מבית המקדש, והולכת אחריהם, ואומרת, אבכה על בית מנוחתי שחרב, ועל דמי חסידים שנשפך בתוכו, ועל בית קדשי הקדשים שנשרף, נשאה קולה בבכיה כנסת ישראל, ונזדעזעו עליונים ותחתונים, והגיע קולה עד כסא הכבוד. וכמעט היה הב"ה מחזיר את העולם לתוהו ובוהו. ירדו כמה אכלוסין וכמה מחנות של מלאכי השרת לנחמה, ולא קבלה תנחומין. הה"ד מאנה להנחם על בניה כי איננו. ר"ל שהב"ה עלה לשמי מרומים ולא נמצא בבית מנוחתו. ד"א מאי כי איננו, כי אינם מיבעי ליה, אלא כי איננו הב"ה בבית מנוחתו, כדא' איננו גדול בבית הזה ממני, כלומר איננו גדול הבית בביתו. אמ' לו ר' חייא לר' יוסי, מאיזה מקום התחילה שכינה להגלות. אמ' לו, מבית המקדש, וסבבה כל ארץ ישראל, לאחר כך יצאתה מארץ ישראל וישבה במדבר שלשה ימים, וזכרה בית המקדש ועיר הקדש וישראל שהן גולין בין האומות, וקראת עליהם איכה ישבה בדד העיר רבתי עם. בכו ר' חייא ור' יוסי. א"ר יוסי, לא גלו מארץ ישראל, ולא חרב בית המקדש, עד שנמצאו כל ישראל חייבים לפני הב"ה, וישראל לא נמצאו חייבים לפני הב"ה עד שחטאו מנהיגיו תחלה, הה"ד עמי מאשריך מתעים ודרך אורחותיך בלעו, שכל זמן שהמנהיגים הולכים על דרך לא טוב, כל העם נמשכין אחריהם. ר' חייא אומר מהכא, ואם כל עדת ישראל ישגו, כיצד, ונעלם מעיני הקהל, מעיני הקהל כתי', שהם הראש, וכל הגוף נמשך אחרי הראש.

לעולם יראה הדיין עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה, שנא' אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. ומשה רבינו ע"ה אמר כי המשפט לאלהים הוא. וכן מצינו בהישפט מלך יהודה, כשהעמיד שופטים על ישראל, כך הזהירם, דעו, כי לא לאדם תשפוטו כי לה'. לפיכך אמר יתרו, ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל, כלומר תחזה בנבואה, אנשי חיל, אלו עשירים ובעלי ממון, יראי אלהים, שהם יראים מן המקום ברוך הוא, אנשי אמת, אמ' הב"ה, אני אמת ונתתי לכם תורת אמת, אף אתם תהיו מעמידים דיינים אנשי אמת, שמעמידים הדין לאמתו. וגרסי' במכילתא אנשי חיל, עשירים, כדי שלא יצטרכו לבריות, להחניף ולהכיר פנים בשביל ממון. פי' חיל, מגזרת חיל כי ינוב, וכמו הבוטחים על חילם. יראי אלהים, שיהו יראים מדין שמים, שאם לא ידונו דין אמת שידונום מן השמים.